

1 | *En svårlöst ekvation*

Lördagen den 2 juni 1739, klockan nio på förmiddagen, samlades fem män till ett möte i Auditorium illustre, på andra våningen i Riddarhuset i Stockholm. Avsikten var ”at giöra en begynnelse af et påtänkt Sällskaps inrättande”.¹

De församlade hade olika bakgrund. Mårten Triewald var kapten mechanicus vid Fortifikationen. Som entusiastisk introduktör av tidens experimentalfysik och dess tillämpningar hade han hållit populära föreläsningar om den nya naturkunskapen på Riddarhuset. Han hade lärt sig om den under de många år han verkat i England och rört sig i kretsarna kring Royal Society, som han blev ledamot av 1731 och såg som en möjlig förebild för ett svenskt sällskap. Hösten 1738 blev han bekant med Carl Linnæus, som då startat läkarpraktik i Stockholm. Denne var nyss hemkommen efter några år i utlandet, under vilka han i rask takt publicerat botaniska arbeten som gjort honom till en vetenskaplig berömdhet. Académie Royale des Sciences och andra akademier ville gärna se honom som korresponderande ledamot. Redan före utresan hade han erfarit vad ett lärt sällskap kunde betyda, då Vetenskaps societeten i Uppsala bistått honom med medel för en lappländsk forskningsresa. Med Triewald diskuterade han möjligheten att bilda ett sällskap inriktat på praktisk nytta, inte latinsk lärdom. Triewald förde även in en bekant till släkten i diskussionerna, friherre Anders Johan von Höpken. Även denne var akademiker i så måtto att han under en utlandsvistelse hade blivit invald i en akademi i Marseille. Men framför allt var han en man i staten och en stigande stjärna bland hattarna, den politiska gruppering som just kommit till makten i frihetstidens riksdagsstyre. Hattarna hade en nyttoinriktad syn på rikets ekonomi och allt som kunde tänkas bidra till den, exempelvis vetenskapen. Ämbetsmannen von Höpken började skissa på statuter för det tänkta sällskapet. Med sitt inflytande kunde han verka för en politisk förankring av planerna.

De tre tog kontakt med köpmannen och konsuln Jonas Alström, vars

I **VETENSKAPSAKADEMIENS HANDLINGAR**, vilka utkom kvartalsvis från 1739, återfanns på första sidan en allegorisk vinjettbild. Denna vinjett från 1749 visar bygget av Akademiens observatorium. Byggnaden ritades av Carl Hårleman och invigdes 1753.

manufakturverk gynnades av den ekonomiska politik som premierade inhemsk produktion. Han var gammal vän med Triewald sedan deras gemensamma Englandstid. Gruppen samlades i hans hem för att utveckla planerna. Den femte deltagaren vid mötet i Riddarhuset, friherre Sten Carl Bielke, var hovrättsassessor och entusiastisk amatörforskare inom botaniken och "œconomien". Han delade dessa intressen med friherre Carl Wilhelm Cederhielm. De båda hade några år tidigare diskuterat möjligheten att bilda en akademi, men kommit fram till att de inte var i stånd att fullfölja dessa planer. Tanken var att även Cederhielm skulle ha varit med på mötet i juni 1739, men han kunde inte närvara.

Mötet var så väl förberett att det i viss mån framstår som en bekräftande formalitet, även om det uppstod diskussion kring det påtänkta sällskapets namn. Ett förslag till stadgar var redan utarbetat och fastställdes efter vissa justeringar som grundregler för Vetenskapsakademien.

I den följande framställningen ska vi skildra vad som utvecklade sig ur detta beslut, hur efterkommande har hanterat följderna av det.

Institutionalistiska perspektiv

Det är en vansklilig uppgift att teckna Vetenskapsakademiens historia. En del tidigare försök har täckt hela det kronologiska spannet, fram till sin utsiktspunkt i tiden, med påföljd att skildringen blivit mer eller mindre summarisk. Översiktliga alster av detta slag tillkommer gärna i anslutning till ett eller annat jubileum.²

Andra försök utmärks i stället av stor fyllighet i redogörelsen, men begränsar sig å andra sidan till ett visst tidsavsnitt. Ett exempel är historikern Bengt Hildebrands redogörelse för Akademiens förhistoria, tillkomst och allra första år, som skrevs inför 200-årsjubileet 1939. Ett annat är idé- och lärdomshistorikern Sten Lindroths historik från 1967, som behandlar tidsperioden från starten 1739 fram till 1818, då Jöns Jacob Berzelius utsågs till sekreterare. Dessa skildringar har mycket gemensamt. Till exempel rymmer de ett myller av aktörer och sakuppgifter som gör dem omfångsrika – Lindroth landar på 1 500 sidor fördelade på tre stora volymer – och därmed även något svåröverskådliga. Det är som om författarna haft ambitionen och anspråket att redovisa *allt* som kan knytas till det primära studieobjektet, som om de inte velat anlägga något visst perspektiv som skulle gjort det möjligt – eller nödvändigt, hur man nu vill se det – att välja bort och fokusera. Samtidigt är det klart, bortom myllret, att de laborerar med olika perspektiv. Hildebrand framstår som idéhistorisk i den meningen att han söker idémässiga inspiratörer och föregångare, vilket får honom att börja historien med Platons akademi. Lindroth arbetar med bredare kulturhistoriska perspektiv på så sätt att han snarare relaterar aktörer och skeenden till kulturella, politiska och andra omständigheter i tidens svenska samhälle. Renodlas perspektiven går det att tala i termer av två arbetsmetoder eller förklaringsmodeller. Man kan i utvecklingen av ett förklarande sammanhang ta fasta på idémässiga påverkningar i ett diakront perspektiv, men man kan också utgå från mer materiella faktorer i ett synkront perspektiv.³ Angreppssätten behöver inte utesluta varandra.

En tredje och bredare kategori utgörs av de studier som har en mer tematisk infallsvinkel och därigenom begränsar sig till någon viss aspekt eller del av alla de verksamheter som kan knytas till Vetenskapsakademien. Ett exempel är det senaste större bidraget till Akademiens historia, *Science in Sweden*. Denna antologi, som vetenskapshistorikern Tore Frängsmyr redigerade inför 250-årsjubileet 1989, rymmer ett pärlband med studier som utifrån olika perspektiv utforskar teman och tilldragelser under ett kvarts årtusende. Samtidigt kom engelska versioner av historiker över ett par av Akademiens institutioner, däribland Kristinebergs marinbiologiska station, skrivna av Carl Gustaf Bernhard. Han skrev senare även en självbiografi som inifrån och utförligt skildrar de omvälvande år då han var först

preses och sedan sekreterare, 1971–1981.⁴ Det finns fler minnesteckningar som är intressanta i sammanhanget. Dessutom finns många studier av teman med anknytning till Vetenskapsakademien, exempelvis Nobelprishantering, och av inflytelserika aktörer, såsom Linné och Berzelius eller, från senare tider, Svante Arrhenius och The Svedberg. Den relevanta litteraturen är ojämnt fördelad. Samtidigt är den praktiskt taget oöverskådlig, ett förhållande som väcker frågan om hur man ska avgränsa Vetenskapsakademien som historiskt studieobjekt.

Sammantaget kan sägas att dessa olikartade skildringar aktualiserar grundläggande avväggningsproblem för historieskrivningen, som spänningarna mellan bredd och djup, kronologi och tematik, längdsnitt och tvärsnitt.

VÅRT FÖRSÖK att lösa denna ekvation utgår från ett visst perspektiv på den historia vi ska teckna. Vi har funnit inspiration och tagit avstamp i den tradition inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning som kallas institutionalism eller ny-institutionalism.⁵ En gemensam nämnare inom denna mångfasetterade teoribildning är övertygelsen att institutioner spelar roll. De fogar in människors beteenden och verksamheter i specifika mönster och betingar på så sätt utfallen av överindividuella processer. Samtidigt formar dessa större skeenden de institutioner som aktörerna upprätthåller genom sina verksamheter. Institutionerna vidmakthålls genom människors handlingar, som påverkas av individers idéer och åsikter, som präglas av den institutionella ordning människor ingår i.⁶ Denna ordning är ett resultat av tidigare handlingar och föregår individens inträde på scenen. Dess institutioner är bryggor mellan sociala strukturer och individuella aktörer, de är kvarlevor från det förflutna med inverkan genom det förbiilande nuet på framtiden. De kan vara informella, såsom en uppförandekod eller en socialt vedertagen norm, men också formella, som en lag eller en organisation.

Vetenskapsakademien ska betraktas som en institution i enlighet med denna tolkningsram. Vår tanke är att den innebär en fokusering som gör det lättare att behandla en lång tidsperiod, samtidigt som den inte står i vägen för tematisk fördjupning och analys. Även om Akademiens historia kunde sägas vara dess ledamöters, eller kanske dess sekreterares, så innebär detta perspektiv att vi uppmärksammar institutionella förhållanden mer än enskilda aktörer. Närmare betraktat delar vi upp det övergripande perspektivet i två.

Ett spår inom den institutionalistiska traditionen har laborerat med tanken på stigberoende utveckling, *path dependence* på engelska.⁷ Med stigberoende avses benägenheten hos efterkommande att följa redan upptrampade spår, varigenom de återskapar och befäster den stig som en gång

beträffts. Den institution som så att säga fått ett eget momentum kan i det förflutna ha framstått som en lösning på ett problem i ett formativt moment, det vill säga ett turbulent skede då framtiden tyckts oviss och dristiga aktörer kunnat bana ny väg. Som vi ska se är en vetenskapsakademi ett exempel på en trögföränderlig institution med stark benägenhet att reproducera sig själv och etablerade ordningar.

Inom ett annat spår har man utvecklat tanken på institutionell isomorfism eller likformighet, *institutional isomorphism*.⁸ Begreppet syftar på den tendens att efterlikna varandra som kan återfinnas hos organisationer verksamma på ett visst organisatoriskt fält, till exempel det internationella fältet av vetenskapsakademier. Som en del i ett större system finns det en benägenhet att överta institutionella former från etablerade grannar på fältet, ett tryck på organisationen att inkorporera organisationselement som bidrar till att skapa legitimitet och bevara trovärdighet i omgivningens ögon. Lagstiftning och andra krafter kan också driva fram formmässig likhet. Ett exempel på hur det isomorfa trycket kan verka är alla de akademier och liknande institutioner som tillkom i Västeuropa runt mitten av 1700-talet och som uppvisar ett påfallande stort mått av organisatorisk likformighet.

De båda perspektiven belyser en institution på olika sätt. Härdrar man olikheterna framträder spänningar, till exempel mellan kontinuitet och diskontinuitet. Stigberoende förklarar stabilitet, genom upprepning, vilket kan få institutionen att framstå som en form vilken reproducerar sig själv – en fossilisering som sitter fast i ständiga omtagningar. Isomorfism eller likformighet förklarar förändring, genom härmning och anpassning, vilket kan få institutionen att framstå som en reflex eller funktion av yttre omständigheter – ett rö som fladdrar i förändringarnas och modenas vinddrag. Vår tanke är att utforska möjligheterna att tillföra något spännande genom att ta fasta på spänningen i den punkt där två institutionalistiska spår korsar varandra.

Alltså: inom den övergripande ram som ges av begreppen *kunskapsirkulation* och *kunskapsorganisation* laborerar vi med institutionalistiska perspektiv som aktualiserar bilder av *stigberoenden* och *formativa skeenden*, liksom av tendenser till *likformighet* i relation till andra aktörer på ett *organisatoriskt fält*. Tanken är, helt enkelt, att vad Vetenskapsakademien är och gör vid en given tidpunkt – säg 1780, 1880 eller 1980 – till stor del bestäms av det institutionella ramverk som övertagits från det förflutna och av anpassningar till den samtida omgivningens föreställningar om hur en akademiska se ut, vad den bör ägna sig åt och i vilka former. Institutionen verkar i skärningspunkten mellan diakrona och synkrona påverkansfaktorer.

Utifrån detta perspektivgivande ramverk behandlar de båda första kapitlen nedan Vetenskapsakademiens institutionella ramar i två ganska

snävt fokuserade historiska längdsnitt från 1739 och framåt. Det första tematiserar utvecklingen av de formella ramarna i termer av uppgift och organisation. Det andra undersöker de reella ramarna i termer av ledamöter, lokaler och ekonomi. De följande kapitlen skildrar så aktiviteter inom dessa ramar, innehållet i de institutionella formerna i relation till yttre omständigheter som växlat med tidens gång. De arbetar med bredare tvärsnitt än de två första. Framställningen följer en kronologisk grundprincip, men rymmer även mer tematiska punktbelysningar och fördjupningar. Det sista kapitlet avslutas med en summering som drar samman trådar och för en diskussion om olika organisatoriska fält på vilka Akademien verkat och fått betydelse.